

УДК 338.242.42

Бурлуцький С.В.,
к.е.н, доцент, доцент кафедри економічної теорії
Донбаська державна машинобудівна академія

ВПЛИВ ДЕРЖАВНОЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ НА РІВЕНЬ ФІНАНСОВОГО САМОЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОМОГОСПОДАРСТВ

Постановка проблеми. Однією з головних ознак підвищення добробуту в національній економічній системі є зростання ступеню фінансового самозабезпечення домогосподарств. Руйнівним наслідком соціально-економічного занепаду 1990-х років стало різке падіння рівня життя більшості прошарків населення, а отже найактуальнішим завданням держави було підвищення матеріального добробуту, формування механізмів, спроможних адаптувати суб'єкти економіки до ринкових трансформацій. Безсумнівно, що зростання витрат домогосподарств є основним рушієм позитивної динаміки валового внутрішнього продукту. У свою чергу первісною умовою реалізації цього процесу є достатнє фінансове забезпечення процесу споживання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням функціонування домогосподарств та реалізації державної соціальної політики в умовах перехідної економіки присвячені чисельні роботи вітчизняних та закордонних фахівців. Серед найбільш близьких до досліджуваної тематики можна відзначити декілька останніх робіт. Так регресійне моделювання рівня бідності, проведене у комплексному дослідженні під керівництвом Е.М Лібанової, засвідчує, що збільшення кількості домогосподарств із дітьми до 3-х років та з особами у віці 75 років і старше призводить до зменшення рівня середніх еквівалентних витрат на душу населення [1, с.87]. Основні тенденції та прогноз перспективного стану матеріального забезпечення населення у результаті реалізації державної соціальної політики знайшли своє відображення у роботі професора А.В. Лісового [2, с.45]. Проблеми диференціації доходів та їх зв'язку з споживанням в аспекті продовольчої безпеки досліджувалися в роботі Г.О. Кундєєвої [3]. Слід також відзначити дослідження показників еластичності витрат домогосподарств проведені О. Мірошніченко. Отримані результати свідчать, що із зростанням загальних доходів домогосподарств на 1% питома вага витрат на продукти харчування зменшуватиметься в середньому на 0,11%, а на продовольчі товари та послуги збільшуватиметься на 0,1% [4, с.320]. Відтак несистемний характер отриманих результатів, їх розрізненість потребує більш комплексного підходу до визначення як загального, так й елімінованого впливу екзогенних та ендегенних чинників, що обумовлюють поведінку та стан домогосподарств.

Постановка завдання. Мета даної статті полягає в дослідженні та аналізі впливу держави на рівень фінансового самозабезпечення домогосподарств для визначення подальшої стратегії реформування соціальної політики України.

Виклад основного матеріалу дослідження. Домогосподарство-система, як складне поєднання осіб та належних їм прав власності, інтегровано у системи більш високого рівня, що забезпечує ринкову реалізацію належних чинників виробництва та отримання відповідного доходу. Недостатність цього доходу або взагалі неможливість ринкової реалізації наявних ресурсів і є найбільш гальмуючим чинником як індивідуального, так і загальнонаціонального економічного розвитку. Отже держава, використовуючи економічні, правові важелі, повинна реалізувати систему заходів, спрямованих на компенсацію дефіциту ресурсів домогосподарств. У цьому аспекті кількісним орієнтиром для держави є прожитковий мінімум. Прожитковий мінімум як державний соціальний стандарт за кількісною оцінкою є вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я, набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [5]. Нормативний метод розрахунку цього стандарту обумовлює його певну невідповідність реальним споживчим потребам домогосподарств. Але можна вважати, що це наймінімальніша оцінка вартості відтворення особи (члена домогосподарства) та база для визначення мінімального рівня оплат праці. Щорічне перезатвердження рівня прожиткового мінімуму дозволяє певною мірою врахувати інфляційні процеси, зміну загального рівня добробуту в країні. Таким чином, мінімальний розмір доходу (I), який потрібен домогосподарству є добуток розміру домогосподарства (N) та середнього рівня прожиткового мінімуму (I_{pr}). Фактично доходи (ресурси) можуть відрізнятися від мінімального розміру як у меншу, так і більшу сторону. Це співвідношення у першу чергу обумовлюється ринковою конкурентоспроможністю чинників виробництва належних домогосподарству, або можливістю

отримувати неринкові доходи, або соціальні допомоги. Звідси, обсяг сукупних ресурсів в розрахунку на одне домогосподарство, з врахуванням коефіцієнта ринкової ефективності (K_r). Визначається за формулою:

$$I = N \times K_r \times I_{pr}. \quad (1)$$

Розрахунок впливу елементів мультиплікативної моделі (1) оцінюється інтегральним методом відповідно до таких залежностей:

$$\Delta I(N) = \Delta N \times K_{r0} \times I_{pr0} + 0,5 \times K_{r0} \times \Delta N \times \Delta I_{pr} + 0,5 \times I_{pr0} \times \Delta K_r \times \Delta N + 1/3 \times \Delta N \times \Delta K_r \times \Delta I_{pr}; \quad (2)$$

$$\Delta I(K_r) = \Delta K_r \times N_0 \times I_{pr0} + 0,5 \times N_0 \times \Delta K_r \times \Delta I_{pr} + 0,5 \times I_{pr0} \times \Delta K_r \times \Delta N + 1/3 \times \Delta N \times \Delta K_r \times \Delta I_{pr}; \quad (3)$$

$$\Delta I(I_{pr}) = \Delta I_{pr} \times N_0 \times K_{r0} + 0,5 \times K_{r0} \times \Delta N \times \Delta I_{pr} + 0,5 \times N_0 \times \Delta K_r \times \Delta N + 1/3 \times \Delta N \times \Delta K_r \times \Delta I_{pr}. \quad (4)$$

Слід зазначити, що прожитковий мінімум для моделі (1) є екзогенним фактором, обумовленим дією систем вищого рівня ніж домогосподарство. При загальному збільшенні сукупних ресурсів домогосподарства з 2000 по 2010 рік на 3046,2 грн. на місяць зміна прожиткового мінімуму забезпечила зростання показника на 1651,92 грн., що складає 54,2% загальної зміни (табл.1). Показник K_r навпаки є чинником ендогенним, обумовленим саме структурою та якістю ресурсів належних домогосподарству. За аналогічний період зростання цього коефіцієнту склало 1,011 одиниць та забезпечило зростання доходу на 1504,58 грн. Підвищення ринкової ефективності домогосподарств підтверджується динамікою валового внутрішнього продукту. Так зростання реального ВВП, починаючи з 2000 року, у середньому коливалося в межах 6,9% (незважаючи на 15,1% падіння у 2009 році) [6, с. 12]. Хоча показник K_r є ендогенним, умовою його позитивної динаміки є загально системні чинники, такі як формування ринкових інститутів, стимулююча експорт кон'юнктура світових ринків, покращення умов зовнішнього фінансування та ін. Аналіз впливу цього чиннику на протязі 2000-2010 років дозволяє визначити дві умовні ділянки. Умовна «докризова» ділянка 2000-2008 року свідчить про зростання ринкової ефективності домогосподарств. Так , якщо у 2000-2001 роках збільшення обсягу ресурсів домогосподарств за рахунок цього чинника складало 36,32 грн., то в 2007-2008 році вже 485,85 грн. на місяць. Умовна «кризова» ділянка (2008 та наступні роки) свідчить про скорочення ринкової ефективності та гальмуючий вплив на динаміку загальних ресурсів. Ці висновки корелюються з результатами попередніх досліджень еластичності ринкового та неринкового доходу домогосподарств в «кризовий» та «докризовий» періоди [7, с.14]. Негативний вплив світової фінансової кризи на добробут домогосподарств викликав необхідність відповідних регулюючих дій держави. Підвищення державних соціальних гарантій дозволило домогосподарствам отримувати у 2010 році додатково 798,89 грн. на місяць порівняно з 2009 роком.

Таблиця 1

Динаміка складових моделі сукупних ресурсів домогосподарства

ΔI	Період аналізу									
	2000-2001	2001-2002	2002-2003	2003-2004	2004-2005	2005-2006	2006-2007	2007-2008	2008-2009	2009-2010
$\Delta I(N)$	-5,15	-4,15	-22,27	0,00	-4,25	-5,62	0,00	0,00	0,00	-12,55
$\Delta I(K_r)$	36,32	38,47	122,77	156,78	242,42	162,87	204,94	485,85	-138,08	-332,54
$\Delta I(I_{pr})$	66,73	52,98	0,00	46,42	171,43	133,05	195,46	394,85	260,58	798,89
ΔI	97,9	87,3	100,5	203,2	409,6	290,3	400,4	880,7	122,5	453,8

Слід відзначити майже річний лаг між активними діями держави та початком кризи. Показник розміру домогосподарства забезпечує тільки зв'язок між обсягом ресурсів та проаналізованими вище чинниками. Отже, для подальшого аналізу цим чинником можна знехтувати.

Доцільним є подальше розширення аналізу ринкової ефективності домогосподарства. З урахуванням вище отриманих результатів співвідношення сукупних ресурсів до прожиткового мінімуму є оцінкою умовної кількості одиниць трудових ресурсів реалізованих домогосподарством. Наголос на умовності цього показника обумовлюється сукупністю чинників. По-перше, реалізація трудових ресурсів на ринку забезпечує дохід рівний оплаті праці, а величина оплати праці більша прожиткового мінімуму (принаймні нормативно). По друге, ресурси домогосподарств також складаються з елементів не пов'язаних безпосередньо з реалізацією спроможності до праці – це соціальні надходження, допомоги, отримані позики та ін. Саме така неоднорідність джерел та форм надходження ресурсів і обумовлює необхідність використання запропонованого відносного показника. Для визначення

ступеню впливу зміни складових ресурсів домогосподарства на зміну умовної кількості трудових ресурсів використовується метод пропорційного поділу. Модель кількості трудових ресурсів та відповідні обумовлюючі чинники представлені функціями (5-10):

$$QL = N \times Kr = \frac{I}{I_{pr}}. \quad (5)$$

Кількість реалізованих одиниць праці пов'язана прямою залежністю з вартісним показником ресурсів домогосподарства. Отже, коефіцієнт пропорційності (K) характеризуватиме ступінь трудової оцінки кожного з джерел ресурсів:

$$K = \frac{\Delta QL}{\Delta I_{rd} + \Delta I_{nrd} + \Delta I_{sd} + \Delta I_{in}}; \quad (6)$$

$$\Delta QL(I_{rd}) = K \times \Delta I_{rd}; \quad (7)$$

$$\Delta QL(I_{nrd}) = K \times \Delta I_{nrd}; \quad (8)$$

$$\Delta QL(I_{sd}) = K \times \Delta I_{sd}; \quad (9)$$

$$\Delta QL(I_{in}) = K \times \Delta I_{in}. \quad (10)$$

Такі чинники впливу, як ринковий дохід (I_{rd}), неринковий дохід (I_{nrd}), інші доходи (I_{nd}) пов'язані з реалізацією у тій або іншій формі ресурсів належних домогосподарству. Чинник соціальних допомог, пільг та субсидій (I_{sd}) – обумовлюють компенсацію з боку держави ринкової неконкурентоспроможності ресурсів.

У 2010 році порівняно з 2001 роком обсяг праці реалізованих домогосподарством збільшився на 2,522 одиниці і досяг середнього значення 4,088 одиниць на місяць (табл. 2). У найбільшій мірі ця динаміка обумовлена зростанням безпосередньої ринкової реалізації трудових ресурсів на 1,495 одиниць. Державна компенсація склала 0,704 умовних одиниць трудових ресурсів.

Таблиця 2

Динаміка складових моделі кількості трудових ресурсів домогосподарства

ΔQL	Період аналізу									
	2000-2001	2001-2002	2002-2003	2003-2004	2004-2005	2005-2006	2006-2007	2007-2008	2008-2009	2009-2010
ΔQL(I _{rd})	0,074	0,064	0,206	0,253	0,352	0,223	0,292	0,474	-0,014	-0,311
ΔQL(I _{nrd})	-0,004	-0,007	0,014	-0,008	0,023	0,009	0,010	0,019	-0,041	-0,028
ΔQL(I _{sd})	0,030	0,036	0,020	0,157	0,167	0,085	0,089	0,206	-0,218	-0,114
ΔQL(I _{in})	0,008	0,012	0,054	0,043	0,065	0,038	0,027	0,166	0,055	-0,004
ΔQL	0,107	0,105	0,294	0,445	0,607	0,355	0,418	0,865	-0,217	-0,457

Детальний аналіз 2000-2010 рр. вказує на зростаючий тренд ринкової ефективності реалізації трудових ресурсів. Якщо у 2001 році вплив цього показника забезпечив збільшення результативного показника на 0,107 одиниць, то у 2008 році – 0,865 умовних одиниць. У 2000-2004 роках переважав від'ємний тренд ефективності неринкового доходу, у 2005-2008 роках – тренд свідчив про зростання ефективності. Визначені тенденції за ці періоди підтверджуються коливаннями показника еластичності неринкового доходу домогосподарств від -0,27 одиниць у 2001 році до 0,55 одиниць у 2008 році [7, с. 16]. «Кризовий» період характеризувався скороченням обсягу реалізованих трудових ресурсів на 0,217 та 0,457 одиниць у 2009 та 2010 роках відповідно. З позиції ринкового та неринкового доходу це повністю корелюється з результатами отриманими за моделлю сукупних ресурсів (табл. 1). З позицій соціальної допомоги спостерігається цікава ситуація. Сукупні грошові ресурси домогосподарств за рахунок державного втручання зростали на 260,58 грн. та 798,89 грн. Але у відносному вимірюванні кількість одиниць праці компенсованих державою скорочувалася відповідно на 0,217 та 0,457 одиниць. Таким чином, незважаючи на зростання обсягу ресурсів, добробут домогосподарств не тільки не стабілізувався у «кризовий період», а й продовжує скорочуватися.

Взаємопов'язаність та взаємообумовленість процесів споживання (заощадження) та отримання доходу як складових гомеостатичної системи були докладно розглянуті у наших попередніх дослідженнях [8, с.26]. Але абсолютна рівновага гомеостату можлива тільки теоретично, а практично обсяги витрат (I_v) та ресурсів домогосподарств будуть не тотожні. Скорочення співвідношення витрат домогосподарства та його ресурсів свідчить про зростання рівня самозабезпечення. Детальний вплив факторів на цей показник в межах кратно-адитивної моделі формально описується функцією:

$$K_v = \frac{I_v}{I_{rdin} + I_{nrd} + I_{sd}}. \quad (11)$$

Загальна зміна ступеню покриття (ΔK_v), в першу чергу, обумовлюється прямо пропорційною динамікою безпосередньо обсягу витрат домогосподарства $\Delta K(I_v)$:

$$\Delta K_v(I_v) = \frac{\Delta I_v}{\Delta I_{rdin} + \Delta I_{nrd} + \Delta I_{sd}} \times \ln \left| \frac{I_{rdin_1} + I_{nrd_1} + I_{sd_1}}{I_{rdin_0} + I_{nrd_0} + I_{sd_0}} \right|. \quad (12)$$

Решта зворотно пропорційного впливу пропорційно розподіляється між складовими ресурсів домогосподарства:

$$\Delta K_v(I_{rdin}) = \frac{\Delta K - \Delta K(I_v)}{\Delta I_{rdin} + \Delta I_{nrd} + \Delta I_{sd}} \times \Delta I_{rdin}; \quad (13)$$

$$\Delta K_v(I_{nrd}) = \frac{\Delta K - \Delta K(I_v)}{\Delta I_{rdin} + \Delta I_{nrd} + \Delta I_{sd}} \times \Delta I_{nrd}; \quad (14)$$

$$\Delta K_v(I_{sd}) = \frac{\Delta K - \Delta K(I_v)}{\Delta I_{rdin} + \Delta I_{nrd} + \Delta I_{sd}} \times \Delta I_{sd}. \quad (15)$$

Ринковий дохід та інші доходи з системної точки зору є результатом взаємодії системи домогосподарства з іншими системами у процесі обміну правами власності, а отже аналізуються як єдиний чинник (I_{rdin}). Протягом 2000-2010 років ступінь покриття (ΔK_v) скорочувався від 1,28 одиниць до 0,886 одиниць, що безсумнівно є позитивною тенденцією.

Встановлено, що протягом 2000-2007 років спостерігалася чітка тенденція скорочення ступеня покриття за рахунок зростання обсягу всіх складових ресурсів домогосподарств (табл. 3). Саме динаміка ресурсної складової показника обумовлювала визначені тенденції.

Таблиця 3

Динаміка складових моделі покриття витрат домогосподарств

ΔK_v	Період аналізу									
	2000-2001	2001-2002	2002-2003	2003-2004	2004-2005	2005-2006	2006-2007	2007-2008	2008-2009	2009-2010
$\Delta K_v(I_v)$	0,140	0,091	0,119	0,207	0,295	0,146	0,155	0,358	0,055	0,098
$\Delta K_v(I_{rdin})$	-0,194	-0,125	-0,144	-0,170	-0,244	-0,133	-0,148	-0,235	0,007	-0,087
$\Delta K_v(I_{nrd})$	0,011	0,011	-0,008	0,004	-0,013	-0,005	-0,005	-0,007	-0,007	-0,008
$\Delta K_v(I_{sd})$	-0,070	-0,060	-0,011	-0,090	-0,098	-0,043	-0,042	-0,076	-0,038	-0,031
ΔK_v	-0,114	-0,083	-0,043	-0,049	-0,061	-0,035	-0,039	0,040	0,018	-0,028

Одним з найбільш впливових чинників зростання показника покриття є зростання витрат домогосподарств, в тому числі й за рахунок стрімкого розвитку споживчого кредитування. Так, згідно звітів Національного банку України, обсяги кредитів, наданих домогосподарствам на кінець 2008 року досягли маже 280,49 млрд. грн. порівняно з 82,01 млрд. грн. на кінець 2006 року [9, с.196], що порівняно з ВВП складало 15,07% та 29,59% відповідно. «Кризовий період» характеризувався значним уповільненням як росту витрат, так і ресурсної бази домогосподарств, що призвело до регресії аналізованого співвідношення до рівня 2006 року.

Підсумовуючи отримані результати можна стверджувати, що, не зважаючи на зростаючий тренд доходів домогосподарств (рис.1), реальні можливості реалізації ринкового потенціалу домогосподарств у «кризовий період» скорочуються. Рівень покриття витрат в останні роки є досить стабільним, але його значення не є збалансованим. Реалізація державної соціальної політики не забезпечила достатньої компенсації негативного впливу фінансової кризи.

Якщо в якості цільового орієнтиру використовувати фактично досягнуті показники 2008 року, то за інших рівних умов, згідно моделі (5), прожитковий мінімум у 2009-2010 роках повинен був зростати у розмірі:

$$\Delta I_{pr}'_{2009} = Q_{L2008} \times (I_{pr2009} - I_{pr2008}) - (\Delta I_{rd} + \Delta I_{nrd} + \Delta I_{in})_{(2008-2009)} = 267,18 \text{ грн.};$$

$$\Delta I_{pr}'_{2010} = Q_{L2008} \times (I_{pr2010} - I_{pr2008}) - (\Delta I_{rd} + \Delta I_{nrd} + \Delta I_{in})_{(2008-2010)} = 807,299 \text{ грн.}$$

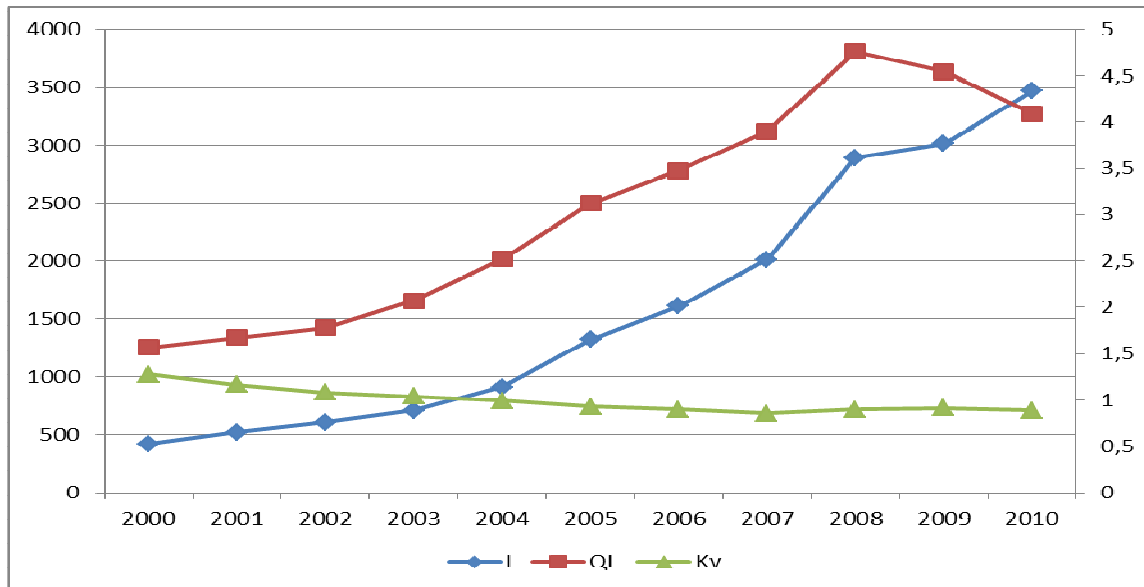

Рис.1. Динаміка показників функціонування домогосподарства

Отже, оптимальні з точки зору домогосподарств середні рівні прожиткового мінімуму могли б складати у 2009 та 2010 роках відповідно 930,67 грн. та 1655,89 грн. Отримані значення за своїм економічним змістом не зовсім відповідають формальному визначенню прожиткового мінімуму, а є бажаною оцінкою державної компенсації наслідків фінансової кризи. Також, зважаючи на нормативний метод визначення цього соціального стандарту, прогнозні показники характеризують тренд його можливої державної корекції.

Висновки з даного дослідження. В цілому, на підставі проведеного аналізу можна зробити висновок, що державна соціальна політика здійснює досить значний вплив на рівень фінансового самозабезпечення домогосподарств, який знаходить своє відображення як в зростанні рівня соціальних гарантій взагалі, так і в збільшенні обсягу соціальних допомог, пільг та субсидій в складі сукупних ресурсів.

Втім, рівень відповідності поточним соціально-економічним умовам такого соціального стандарту як прожитковий мінімум не досягає бажаного значення. Особливо гостро ця невідповідність проявляється у період поширення фінансової кризи та знаходить своє відображення у скороченні реальної кількості одиниць праці, що компенсуються державою в межах соціальної підтримки.

Таким чином, існуюча система соціальної політики має значні недоліки, вона неспроможна в достатній мірі компенсувати наслідки фінансової кризи та потребує докорінної перебудови як в методичному, так і організаційному аспектах.

Література

1. Демографічні чинники бідності (колективна монографія) / за ред. Е.М. Лібанової. – К. : Інститут демографії та соціальних досліджень НАН України. – 2009. – 184 с.
2. Лісовий А. В. Економічний аналіз доходів населення: стан, структура, динаміка / А.В. Лісовий, І.І. Чуницька // Держава та регіони. Серія «Економіка та підприємництво», 2010. - №6 – С.41-45.
3. Кундєєва Г.О. Вплив рівня диференціації доходів населення на вирішення продовольчої безпеки домогосподарств / Г.О. Кундєєва // Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Економічні науки. – Запоріжжя: ЗНУ. – 2010, – №4(8). – С. 258-267.
4. Мірошніченко О.Ю. Вплив доходів на рівень та структуру споживання домогосподарств / О.Ю. Мірошніченко // Теоретичні та прикладні питання економіки. Збірник наукових праць. Випуск 24. (за заг. ред. проф. Єханурова Ю.І., Шегди А.В.). – К. : ВПЦ «Київський університет», 2011. – С. 315-321.
5. Про прожитковий мінімум // Закон України Офіційний вісник України від 03.09.1999 №33 стор.55. код акту 9836/1999
6. Бураковський І. Вплив торгівельної політики на людський розвиток / І. Бураковський, В. Мовчан. – К. : ПРООН, 2011. – 130 с.
7. Бурлуцький С.В. Особливості функціонування підсистеми пропозиції домогосподарства / С.В. Бурлуцький // Часопис економічних реформ. – 2012, -№1(5). – С. 12-18
8. Бурлуцький С.В. Концепція функціонального системного домогосподарства / С.В. Бурлуцький // Вісник ДДМА. Збірник наукових праць. – 2011, – №3(24). – С. 24-30.
9. Річний звіт національного банку України за 2009 рік. – К. : НБУ, 2010. – 206 с.